

ВЫВУЧЭННЕ БІАГРАФІІ ПІСЬМЕННІКА

Састаўной часткай курса беларускай літаратуры ў сярэдняй школе з'яўляецца вывучэнне біяграфіі пісьменніка. Нягледзячы на нескладанасць, на першы погляд, гэтага матадычнага пытання, практыка паказвае, што ў многіх выпускнікоў школ складваецца няправільнае, трафарэтнае ўяўленне пра жыццёвы шлях лепшых прадстаўнікоў беларускай літаратуры: "нарадзіўся ў беднай сялянскай сям'і, спачатку быў пастушком, потым працаваў на зямлі, рана

пазнаёміўся з мастацкай літаратурай, асабліва яму падабаліся творы Жукоўскага, Пушкіна, Лермантава..." Так падавалі біяграфію пісьменніка некаторыя метадычныя дапаможнікі, так выкладалі яе ў школе.

Задачы, якія стаяць перад настаўнікамі пры вывучэнні жыццявага шляху пісьменніка.

1. Біяграфія або біяграфічная даведка павінны быць своеасаблівым уступам да вывучэння манаграфічнай тэмы ў старэйшых класах або з'яўляцца першым этапам пры разглядзе асобнага твора ў сярэдніх класах.

2. Біяграфія пісьменніка павінна стаць каштоўным матэрыялам для патрыятычнага і маральна-эстэтычнага выхавання школьнікаў.

3. Настаўніку неабходна адбіраць такія факты з жыцця мастацкага слова, якія дапамаглі б вучням зразумець вытокі творчасці і адметнасць асобы пісьменніка.

У сучаснай беларускай метадычнай думцы на конт вывучэння біяграфіі пісьменніка ў V–VII класах склаліся два погляды. Аўтары "Мінскіх" падручнікаў (Нацыянальны інстытут адукацыі), напрыклад, не даюць біяграфічныя звесткі перад вывучэннем асобных твораў. "Брэсцкія" аўтары (Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт), наадварот, на старонках сваіх падручнікаў змясцілі партрэты пісьменнікаў і далі невялікі біяграфічны каментарый, выкарыстоўваючы для гэтага мастацкія творы іншых пісьменнікаў і мемуарную літаратуру.

Біяграфія пісьменніка ў сярэдніх класах патрэбна.

Па-першае. Творчасць класікаў беларускай літаратуры вывучаецца з пачатковых да старэйшых класаў, і та гэта час у вучняў павінна скласціся пэўнае ўяўленне пра іх чалавечыя якасці, пра іх лёс і творчую індывідуальнасць.

Па-другое. Аналіз асобнага твораў не ўяўляецца магчымым без папярэдняй біяграфічнай даведкі.

Вывучаючы верш М. Багдановіча "Слуцкія ткачыкі", напрыклад, настаўнік раскажа вучням пра драматычныя старонкі з жыцця паэта, з якім лёс распарадзіўся так, што класік беларускай літаратуры вельмі мала жыў на сваёй Радзіме. Пасля смерці маці, калі яму было ўсяго пяць гадоў, сям'я пакінула Беларусь і пасялілася ў Паволжы, аднак Максім адчуваў сябе беларусам: самастойна вывучаў беларускую мову, выпісваў газету "Наша ніва", знаёміўся з творамі вуснай народнай творчасці. Аднойчы па запрашэнні сяброў-літаратараў ён прыехаў на Беларусь і наведаў Вільню – тагачасны цэнтр беларускай культуры, дзе пасяліўся пры рэдакцыі "Нашай нівы". Паэт шмат гутарыў з Вацлавам Ластоўскім пра гісторыю Беларусі, яе культуру, азнаёміўся з вялікай калекцыяй старажытных мастацкіх вырабаў, сярод якіх асабліва ўразілі вядомыя на ўвесь свет слуцкія паясы. Далей настаўнік паведаміць, што гэтыя паясы ткаліся ў горадзе Слуцку (XVIII стагоддзе) па блізкаўсходніх узорах, а пазней у іх арнамент пачалі ўключаць беларускія матывы. Слуцкія паясы вырабляліся таксама ў Нясвіжы, Ружанах і ў Гродне, яны ткаліся сярэбранымі і залатымі ніткамі.

Разважаючы пра вартасць беларускага нацыянальнага мастацтва, пра лёс людзей, якія яго стваралі, М. Багдановіч і напісаў верш пад назваю "Слуцкія ткачыкі".

Пасля такога ўступнага слова настаўнік прачытае твор па памяці.

Як ужо адзначалася, у адпаведнасці з вучэбнай праграмай V–XI класаў творчасць большасці вядомых пісьменнікаў вывучаецца на працягу некалькіх гадоў. Так, творы Я. Купалы, Я. Коласа і М. Багдановіча вывучаюцца практычна ва ўсіх класах. І кожны раз настаўнік звяртаецца да біяграфіі гэтых пісьменнікаў. Сустрэкаюцца ў школьнай практыцы недарэчныя выпадкі, калі славеснік з году ў год, як пра нешта новае, вядзе аповяд пра легенду аб кветцы папараці ў сувязі з вывучэннем творчасці Янкі Купалы. Тут не павінна быць дубляжу. Задача настаўніка – абапіраючыся на веды вучняў, даць новую, больш грунтоўную інфармацыю пра жыццёвы шлях мастака слова.

Праграма прадугледжвае зрабіць першае знаёмства ў V класе з творчасцю Я. Коласа праз раздзел з паэмы "Новая зямля" пад назваю "На рэчцы". Тут варта напачатку сказаць пра тое, што Я. Колас нарадзіўся ў сям'і лесніка і першыя дзіцячыя ўражанні звязаны з леснікоўствам бацькі ў Сухошчыне, Ластку і ў Парэччы. З маленства ў Якуба Коласа абудзілася любоў да цудоўнай прыроды Панямоння, да вобразаў роднага краю. Аб сваіх ўражаннях пра дзяцінства, пра лёс сваёй сям'і паэт раскажа ў аўтабіяграфічнай паэме "Новая зямля". Кастусь – гэта і ёсць той самы Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч (Якуб Колас) у дзяцінстве.

Наступны твор, таксама ўрываек з "Новай зямлі", – раздзел "Дарэктар" пра першыя крокі будучага вялікага пісьменніка ў навукі. Тут неабходна пашырыць веды вучняў пра жыццёвы шлях мастака слова, выкарыстаўшы для гэтага "Аповяданні пра маленства і юнацтва Якуба Коласа" С. Аляксандравіча ("Першая кніга" і "Сто гусей").

На ўроках літаратуры, калі настаўнік паведамляе біяграфічныя звесткі пра пісьменніка, звычайна выкарыстоўваюцца розныя віды нагляднасці: фотаздымкі, альбомы, выданні твораў розных гадоў, гуказапіс, карты, на якіх пазначаны мясціны, звязаныя з яго творчасцю, сінхраністычныя табліцы. Але найважнейшае значэнне тут мае партрэт.

Работу над партрэтамі трэба будаваць так, каб веды вучняў аб партрэтным мастацтве сістэматычна пашыраліся, паглыбляліся, замацоўваліся. Для гэтага павінны выкарыстоўвацца высокамастацкія творы, якія належаць вядомым аўтарам: І. Ахромчыку, Я. Зайцаву, А. Глебаву, З. Азгуру, А. Волкаву. Пра тое, як плённа можна выкарыстаць гісторыю стварэння З. Азгурам помніка Я. Коласу ў Мінску пры вывучэнні творчасці пісьменніка ў розных класах, раскажа ў кнізе "Творы выяўленчага мастацтва на ўроках беларускай літаратуры: IV–VII класы" М. Шчыракоў [31].

VIII і IX класы ў базавай школе ўтвараюць асобнае звяно, і галоўным прынцыпам канструявання зместу навучання літаратуры тут з'яўляецца гісторыка-храналагічны прынцып. У праграму ўключаны як аглядавыя, так і манаграфічныя тэмы, прысвечаныя асобным пісьменнікам.

У X–XI класах літаратура вывучаецца на гісторыка-літаразнаўчай аснове з больш высокімі патрабаваннямі. Зразумела, і тут шмат манаграфічных тэмаў. А гэта значыць, што біяграфія пісьменніка павінна вывучацца некалькі разоў, калі прадугледжваецца двойчы ці нават тройчы разглядаць творчасць пісьменніка ў VIII–IX і X–XI класах (Я. Купала, Я. Колас, К. Крапіва, М. Багдановіч). Матэрыял трэба размеркаваць так, каб пазбегнуць паўтарэння. На гэта настаўніка скіроўвае і

праграма:

VIII клас. Я. Купала. Асноўныя этапы жыцця і творчага шляху паэта.

X клас. Я. Купала. Асоба Янкі Купалы – народнага паэта. Жыццёвы і творчы шлях. Маленства і юнацтва. Вучоба і праца, літаратурна-грамадская дзейнасць. Зборнікі паэзіі "Жалейка", "Гусляр", "Шляхам жыцця".

XI клас. Я. Купала. Жыццёвы і творчы шлях Я. Купалы. (З абагульненнем раней вывучанага). Верш часоў замежнай інтэрвенцыі і грамадзянскай вайны. Трывога за будучыню бацькаўшчыны. Тэматыка і праблематыка лірыкі 20-х гадоў. Спад творчай актыўнасці ў 30-х гадах. Патрыятычная дзейнасць у часы Вялікай Айчыннай вайны.

Безумоўна, поўнасцю пазбегнуць паўтарэння немагчыма. Паўтарэнне з'яўляецца адным з важнейшых патрабаванняў метадыкі выкладання літаратуры (уводнае, бягучае, абагульняльнае). Важна не падаваць вядомае як новае. Неабходна пры выкладанні раней вывучанага звярнуцца да ведаў вучняў з дапамогаю рэпрадуктыўнай гутаркі, вучнёўскіх паведамленняў і г.д.

На сённяшні дзень у метадыцы выкладання літаратуры ў старэйшых класах замацаваліся два асноўныя шляхі вывучэння біяграфіі.

Першы шлях. Урок, прысвечаны вывучэнню жыццёвага шляху, адкрывае манаграфічную тэму. Гэты шлях дае вучням паслядоўныя, сканцэнтраваныя, сістэматызаваныя, цэласныя веды пра жыццё пісьменніка. Асабліва прымальны такі шлях, калі манаграфічна вывучаецца творчасць празаіка – аўтара буйных эпічных твораў (К. Чорны, І. Мележ, В. Быкаў). Выкладаючы біяграфічны матэрыял, трэба мець на ўвазе, што неабходна весці размову і пра творы, уключаныя ў праграму для тэкстуальнага вывучэння. М.Шчыракоў тлумачыў гэта трыма прычынамі:

Па-першае, нелагічна гаварыць пра жыццё і творчасць пісьменніка, не назваўшы яго найбольш значныя творы.

Па-другое, на ўступным уроку, на якім будзе ісці падрыхтоўка вучняў да ўспрымання мастацкага твора, настаўнік усё роўна звернецца да адпаведнага этапу жыцця мастака слова.

Па-трэцяе, адсіслае, змястоўнае паведамленне настаўніка пра канкрэтны твор на ўроку біяграфіі зацікавіць вучняў, і яны будуць чытаць гэты твор з жаданнем і больш усвядомлена [20, с.154].

Вось якім можа быць прыкладны змест лекцыі ў пачатку манаграфічнай тэмы "Жыццёвы і творчы шлях Івана Мележа" Вывучэнне біяграфіі пісьменніка можна пачаць з чытання невялікага ўрыўка з артыкула В. Баканчыкава, надрукаванага ў часопісе "Беларусь" (1971, № 2). Пажылы чалавек гутарыць з маладым рабочым Мінскага аўтамабільнага завода пра раман І. Мележа "Людзі на балоце":

- Абавязкова прачытайце, сапраўдная асалода, – горача раіў старэйшы.
- Ну што там асаблівага? – пыталіся тыя. – Зноў гісторыя?
- Не, не звычайная гісторыя, – важна заўважыў стары. – Там наша гісторыя.
- І, падумаўшы, дадаў: – У яго ўсё – праўда!

"У яго ўсё – праўда!" Так можна сказаць не толькі пра раман "Людзі на балоце", але і пра ўсю творчасць І.Мележа. Не выпадкова так цёпла гавораць пра

яго таварышы па пяру, крытыкі, літаратуразнаўцы.

Максім Танк: "Ён быў сейбітам добрага і вечнага, быў воінам... і адным з лепшых пісьменнікаў беларускай і ўсёй шматнацыянальнай савецкай літаратуры".

Рыгор Барадулін: "Іван Мележ вучыў шанаваць роднае слова, вучыў казаць праўду, вучыў быць шчырым са сваім сумленнем. Яго прысутнасць у нашай літаратуры ставіла ўсё на сваё месца, не давала магчымасці самарэкламнакам выстаўляць на паказ сваю персону".

Звярнуўшы ўвагу вучняў на гэтыя выказванні, настаўнік падкрэсліць, што такое прызнанне можа заслужыць толькі таленавіты пісьменнік, які валодае высокімі чалавечымі якасцямі, што фарміраваліся на працягу ўсяго жыцця.

Пра маральнае аблічча І. Мележа, яго адносіны да радзімы яскрава гавораць успаміны пісьменніка пра тыя мясціны, у якіх прайшло дзяцінства. Адзін з вучняў прачытае ўрывак з аўтабіяграфіі пісьменніка: "З радасцю і болем пад'язджаю я кожны раз к родным сваім мясцінам. Ад Гомеля ці ад Мазыра – гледзячы па тым, з якога боку ідзе дарога к роднаму кутку, – пачынаюцца гары, станцыі, вёскі, на якія не магу ўжо глядзець без хвалявання. Рэчыца, Васілевічы, Мазыр – для мяне не проста назвы паселішчаў, а як бы жывыя істоты, таварышы маладосці... Чым бліжэй вядзе дарога к Глінішчам, тым бліжэйшыя, даражэйшыя таварышы выходзяць насустрач – Юравічы і Хойнікі, Кн. жыца і Тунеўшчына. І нарэшце – родныя Глінішчы, дзе ўжо выходзяць насустрач такія таварышы, якія не названы на самых дасканалых картах, але якія можна, на ўсё жыццё прапісаны ў сэрцы. Луцішчы, Тур'я, Канпельскае, Казекава, Меравельскі круг, Паўлаў круг, безразняк, балота, выганы. Гайкі гэтыя даўно сцёрты з зямлі так, што і пнеў не асталося, у рацэ вады па костачкі, "кругі" многія высахлі нашчэнт – і ўсё ж яны жывуць успамінам у сэрцы, шчымлівай, непатрэбнай тугой страты"[19, с. 177].

Настаўнік робіць паведамленне пра звычайнае, поўнае радасцей і горачы дзяцінства Івана Мележа, якое прайшло ў звычайнай беларускай вёсцы, але ўсё ж такі мела свае асаблівасці. Сам пісьменнік лічыў асаблівым у яго дзяцінстве тое, што было знаёма толькі яму і яго аднагодкам: выган, узболатак, дзе пасвілі коней і свіней, поле, лес, дзе прайшлі незабыўныя дзіцячыя гады.

У інтэрв'ю карэспандэнту газеты "Літаратура і мастацтва" І. Мележ, успамінаючы той далёкі час, прызнаваўся, што яму давялося трываць такі голад, якога нельга жадаць нікому. Ён шчыра радаваўся, што ўсё беззваротна адышло ў мінулае, і сучасныя школьнікі не ведаюць той нястачы, з якой хлапчукам дваццатых-трыццатых гадоў давялося ісці "ў навуку". Вучоба для І. Мележа пачыналася з Глінішчанскай пачатковай школы, а потым была сямігодка ў Алексічах. Пісьменнік успамінаў: "Цяпер сам з гонарам думаеш: колькі папамераў нагамі зямлі, ідучы "ў навуку" – спачатку недалёка, на другі канец Глінішчаў, а потым – з пятага класа – на далёкі канец Алексіч, паўз могілкі, цераз грэблю, цераз усё доўгае сяло. Мераў кожны дзень – і ў студзеньскі сівер, і ў красавіцкае разводдзе, калі, дабраўшыся да ганка школы, чуў, як вада хлюпае ў лапцях, абцінае гарача анучы. Цяпер сам здзіўляюся той – ад бацькоў і ад дзядоў, пэўна, – цярплівасці, з якой тады браў усе нягоды: не толькі не наракаў калі-небудзь, але нібы і не заўважаў іх. Маці потым, помню, дзівілася, са спачуваннем і задавальненнем: кожны дзень, ва ўсякае надвор'е, мокры, скалелы – у школу, са

школы!" [19, с. 179].

Пра далейшы жыццёвы шлях пісьменніка могуць паведаміць самі вучні, якія прачыталі рэкамендаваную настаўнікам дадатковую літаратуру. Варта асабліва вылучыць два этапы.

Закончыўшы школу ў Алексічах, І. Мележ падаў заяву на рабфак, адначасова ў Нова-Беліцу і ў Мінск, але яго нікуды не прынялі па ўзросце. Каб не траціць часу, бацька адпраўляе юнака ў Хойнікі, у сярэдняю школу. Гэта быў цудоўны час для будучага пісьменніка: займаўся спортам, лятаў на планёры, прымаў удзел у працы літгуртка, пісаў вершы, маляваў, удзельнічаў у вучнёўскіх спектаклях.

Між тым жыць было нялёгка. У краіне быў голад, іншы раз паўночы даводзілася стаяць у чарзе ля крамы, каб купіць кавалак чорнага хлеба. Ад голаду, як успамінаў пісьменнік, цямнела ўваччу, а ногі падкошваліся. Нягледзячы на нечалавечыя цяжкасці, І. Мележ скончыў школу выдатна.

Пазней юнак спрабуе паступіць у Маскоўскі Інстытут гісторыі, філасофіі і літаратуры. Івана Мележа, як выдатніка, павінны былі запічыць без экзаменаў, аднак па невядомых прычынах яго заяву нават не разглядалі. Потым гэты выпадак пісьменнік назаве "велікасвецкім хамствам". Вярнуўшыся ў Хойнікі, І. Мележ працаваў у камсамоле. Гэта праца была насычана паездкамі па Беларусі, сустрэчамі з рознымі людзьмі, што ў многім усабаціла яго круггляд, паўплывала на фарміраванне светапогляду.

У 1939 годзе І. Мележа, нарэшце, прымаюць у Інстытут гісторыі, філасофіі і літаратуры. Аднак у хуткім часе прызываюць у армію, і ён становіцца воінам артылерыйскага палка. Вестку пра пачатак вайны з фашысцкай Германіяй І. Мележ пачуў у Заходняй Букавіне.

І. Мележ у якасці паліграфіка трапляе на фронт, дзе яго спасцігае цяжар адступлення і варожага агружэння. Былі і радасныя дні, калі бачыў, як пад напорам Савецкай Арміі фашысты кідалі зброю і ранцы. У адным з баёў Івана Паўлавіча паранілі ў правае плячо. Усё жыццё І. Мележ быў удзячны хірургу Антонаву, які, узяўшы на сябе адказнасць, адмовіўся ад ампутацыі і, працягваючы лячэнне, выратаваў хлопцу руку.

Яшчэ ў шпіталі ў І. Мележа ўзнікла вялікае жаданне пісаць, але правая рука балела. Пазней І. Мележ успамінаў: "Першыя апавяданні пісаў я ў Тбілісі – левай рукой, цяжка, пакутліва. Пісанне гэта было цяжкім удвая: ад таго, што я толькі пачынаў пісаць, што словы былі такія непаслухмяныя і ад таго, што непаслухмяны быў аловак у няўпраўнай левай руцэ... Тады я з нейкай асаблівай яснасцю адчуў, што такое творчасць праяіка і што такое горыч і радасць творчай працы" [19, с. 189].

Пасля шпіталю ён зноў вучыўся і працаваў, да канца жыцця здзяйсняючы свой, пісьменніцкі подзвіг.

Раскрываючы духоўнае багацце пісьменніка, важна паказаць вучням, хто аказаў найбольшы ўплыў на фарміраванне характару, светапогляду, творчай індывідуальнасці мастака слова і тым самым дапамагчы школьнікам зразумець яго ідэалы.

У працэсе вывучэння біяграфіі пісьменніка мэтазгодна раскажаць пра лісты

А. Фадзеева да І. Мележа, у якіх рускі пісьменнік дае ацэнку рамана "Мінскі напрамак". Пісьмы гэтыя запамінаюцца сваёй шчырасцю і добразычлівасцю. Відаць, не кожны прызнаны пісьменнік узяўся б так дэталёва, па-сяброўску аналізаваць творы малавядомага тады аўтара. Звяртаецца ўвага вучняў на тое, якія парады даваў А. Фадзееў І. Мележу. У пісьмах, у першую чаргу, адзначаюцца станоўчыя бакі рамана, вылучаюцца найбольш удалыя моманты: "А цудоўнага ў гэтай кнізе шмат – галоўным чынам людзі. Вы іх ведаеце, любіце, і ў аснове яны ў Вас у большасці выпадкаў атрымаліся". Потым А.Фадзееў робіць крытычныя заўвагі, раіць, як выправіць недахопы ў творы, заклікае маладога пісьменніка набрацца мужнасці, праявіць характар і ачысціць раман ад усяго лішняга і дробязнага. Асабліва запомніліся І.Мележу наступныя словы: "Папрацуйце ж яшчэ раз над сваім раманам, каб яго мог чытаць і любіць шматмільённы чытач, а не дзесяткі тысяч, раман гэтага варты" [28, с. 472].

Як жа выконваў гэтыя наказы беларускі пісьменнік? Дастаткова ўспомніць, што над раманам "Мінскі напрамак" І. Мележ працаваў крытычна ўсё астатняе жыццё. Ён крытычна ставіўся да кожнага напісанага радка, працаваў да знемажэння. Незадоўга да смерці пісьменнік у сваім дзённіку зрабіў наступны запіс: "Вечарам, ноччу рабіць загатоўкі на дзень, чорнавое" [18, с. 322].

Галоднае дзяцінства, вайна, напружаная праца падарвалі здароўе пісьменніка, аднак і цяжка хворы, ён працаваў з натхненнем, пакутаваў і радаваўся разам са сваімі героямі.

Другі шлях. Максім Танк пра сваю паэзію пісаў: "Біяграфія ў песні маёй і ў мяне адна". Гэтыя словы могуць быць дарэчы і ў дачыненні да іншых паэтаў, таму іх жыццёвы шлях мэтазгодна рывучаць не на асобным уроку, а паралельна, сінхронна з творамі.

На першым уроку з біяграфічнай тэмы "Жыццё і творчасць Пімена Панчанкі" разглядаецца ранняя лірыка паэта. Размова пойдзе пра вучобу ў школе, юнацкія гады, працу ў камсамоле, летуценнасць, захапленне жыццём. Адначасова аналізуецца і першы зборнік "Упэўненасць" (вершы "Упэўненасць", "Ураджайнае", "Ельчак", "Карусель" і інш.).

Наступны ўрок прысвячаецца творчасці П. Панчанкі перыяду Вялікай Айчыннай вайны. Склалася так, што, апрануўшы шынель увосень 1939 года, П. Панчанка скінуў яго толькі ў 1945 годзе. Літаратурная крытыка называе паэзію П. Панчанкі "паэзіяй у шынялі". Настаўнік раскажа пра франтавыя дарогі, лёс паэта-франтавіка, яго місію ў Іране. Называючы сябе часам летапісцам, П. Панчанка ставіць перад сабою задачу расказаць праўду пра гераізм і трагедыю нашага народа ў самай жудаснай вайне. Летапісец – удзельнік вайны. Большасць лірычных вершаў П. Панчанкі ваеннага перыяду – гэта споведзь, дзе лірычны герой і паэт – адна асоба.

Краіна мая, радасць мая,
Песня мая маладая!
Па нівах тваіх, па тваіх гаях
Сынава сэрца рыдае.
Ты часта прыходзіш ка мне, як сон,

Хмаркаю праплываеш,
Птушкай садзішся на ціхі клён,
Звонкім дажджом ападаеш. (Краіна мая, 1942)

А калісьць прачынаўся ў бацькавай хаце.
Чэрвень. Раніца. Росы і цішыня.
На гародзе спявае паціху маці
Пра маладога жаўнера, пра гнядога каня.
А пад вокнамі мята п'е сонца гарачае,
І глядзяць мне ў вочы красой нястрачанай
Сінія касачы. (Сінія касачы, 1942)

Важнае значэнне пры падрыхтоўцы настаўніка да ўрока па біяграфіі надаецца адбору біяграфічных фактаў.

Крыніцамі для вывучэння жыцця і творчасці пісьменніка з'яўляюцца аўтабіяграфіі, дзённікі, лісты, краязнаўчы матэрыял, мемуары і мастацка-публіцыстычныя творы (А. Лойка. "Як агонь, як вада"; С. Александровіч. "Тут зямля такая"; С. Александровіч. "Крыжовыя дарогі"; М. Лужанін. "Колас расказвае пра сябе").

Асноўным метадам, да якога звяртаецца настаўнік пры вывучэнні біяграфіі, з'яўляецца лекцыя. Важна правільна пабудоваць лекцыю, напоўніць яе цікавым зместам, умела, выразна выдзеліць галоўнае, не ператварыць яе ў манатонны маналог. Настаўнік звычайна ўключае ў лекцыю элементы гутаркі, выкарыстоўвае ўспаміны сучаснікаў мастака слова, зачытвае ўрыўкі з лістоў, вершаў і г.д.

У лекцыі настаўніка іншы раз чакае небяспека празмернага захаплення дэталямі і фактамі. Вучні павінны не толькі механічна засвойваць факты, але і актыўна працаваць у час перадачы матэрыялу (канспектаваць, запісваць тэзісы, складаць план), а настаўнік пастаянна ставіць перад імі пытанні тыпу: "Чаму І. Мележ вырашыў пісаць пра жыццё палескай вёскі?"; "Чаму М. Багдановіча мы лічым нашым гонімым і нашым бодем?"; "Чаму В. Быкаў прысвяціў так шмат твораў тэме Вялікай Айчыннай вайны?".

Урок не будзе мець поспеху, калі будзе гаварыць толькі настаўнік. У час лекцыі павінны гучаць грамзапіс, ўрыўкі з твораў, падрыхтаваныя школьнікамі паведамленні.

У якасці дамашніх заданняў і формаў апытання пры вывучэнні біяграфіі можа быць складанне храналагічных табліц, запіс плана адказу, слоўнікавая праца, літаратурны дыктант, падбор эпіграфа да тэмы ўрока, а таксама супастаўленне біяграфічных фактаў з прызнаннямі мастака слова ў паэтычных творах. Так пры вывучэнні біяграфіі М. Багдановіча настаўнік можа звярнуцца да ўрыўка з кнігі А. Бачылы "Дарогамі Максіма Багдановіча": "... Як кампраміс і ўзнагароду за паспяховае заканчэнне гімназіі бацька дазваляе Максіму ўлетку 1911 года з'ездзіць у Беларусь.

Паездка на радзіму, нібы сон. Столькі ўражанняў, столькі сустрэч. Вільня! Рэдакцыя "Нашай нівы". Ужо не па газетах, а на свае вочы ён бачыць тых, хто стварае беларускую літаратуру, дбае пра яе росквіт. У рэдакцыі яго прымаюць як

свайго аўтара, раяць на ўсё лета паехаць у фальварак Ракуцёўшчына, каб бліжэй пазнаёміцца з вёскаю, пачуць жывую беларускую мову. І Максім з ахвотаю прымае гэтую прапанову.

Ракуцёўшчына – маляўнічы куток непадалёку ад Маладзечна... Тут і сустрэў паэт летняй парою, калі ўсе былі на полі, сваю мадонну – год васьмі дзяўчынку, – якая, выціраючы слёзы хлопчыку, "штось пачала казаць, каб заспакоіць плач..."

<...>І ў гэты час яна,
Здавалася, была аж да карёў паўна
Якойсь шырокаю, радзімаю красою,
І, помню, я на міг пахарашэў душою.

Пахарашэў, не зважаючы на тое, што ўбранне дзяўчынкі гаварыла пра беднасць і гаротнасць яе жыцця. Аднак сам вобраз, у якім як бы зліліся ў адно рысы дзяўчынкі і маці, нагадаў паэту тую душэўную красу, якую "Рафаэль вялікі стараўся выявіць праз маці божай лікі".

Будзёная сустрэча – а колькі пачуццяў абудзіла яна у сэрцы Максіма. Толькі вялікі паэт мог убачыць у звычайных клопатах дзяўчынкі пра свайго меншага браціка вышэйшую праяву душэўнай чысціні і прыгажосці народа. Пазней ён піша:

Хай шмат чаго <ўжо> з тых гадоў крыніца змыла
У памяці маёй, хай тэй дзяўчынкі мілай
Ужо воблік губіцца ў цёмнай глыбіне,
Я веру, ў цяжкі час ён гляне на мяне [2, с. 14-15].

Урок па біяграфіі пісьменніка становіцца запамінальным і эмацыянальна дзейсным і тады, калі вучні чуюць захаваны грамзапісам голас пісьменніка, слухаюць любімыя ім мелодыі. Распавядаючы пра франтавыя дарогі П. Панчанкі, настаўнік заўважыць, што ў 1941 годзе па волі лёсу ваеннага карэспандэнта паэт трапляе ў Іран. У выніку гэтай місіі з'яўляецца цыкл вершаў "Іранскі дзённік". Гэта роздум не толькі пра чужую краіну, а найперш пра родную Беларусь, якая знаходзілася ў фашысцкім палоне. Упершыню беларускі паэт пісаў пра Радзіму з чужыны, пра "вырай, убачаны наадварот". У гэты час гучыць мелодыя беларускай народнай песні "Перапёлачка" і на яе фоне чытаецца верш "Слухаючы перапёлачку".

Эфектыўным сродкам вывучэння біяграфіі з'яўляецца завочная экскурсія. Яе магчымасці можна рэалізаваць поўнасьцю пры ўмове грунтоўнай падрыхтоўкі працы, у якой самае складанае – распрацоўка сцэнарыя. У час завочнай экскурсіі маналог настаўніка спалучаецца з гутаркай, чытаннем творчых прац вучняў. Гэта можа быць частка ўрока або весь урок.

Для таго, каб падрыхтавацца да завочнай экскурсіі, неабходна азнаёміцца з мемуарамі, іншымі дакументамі пра эпоху, з лістамі, дзённікамі і творамі пісьменніка.

Пры вывучэнні біяграфіі Ф. Багушэвіча, напрыклад, з поспехам можна выкарыстаць фактычны матэрыял пра апошні шлях аўтара "Дудкі беларускай",

змешчаны ў кнізе А. Лойкі "Гісторыя беларускай літаратуры: "Нешта з чатырнаццаць кіламетраў адлучаюць Кушыяны ад Жупран: і гэтыя чатырнаццаць кіламетраў цела нябожчыка, каб злажыць у родную зямлю, пранеслі на плячах сваіх кушыянскія мужыкі. Страшнае разводдзе выпала на тую запозненую вясну, калі ён памёр. Але народ не даў везці яго цела коньмі, ён нёс цела свайго паэта на сваіх плячах!..

Ад працоўных Вільні на свежую магілу паэта лёг вялікі вянок з яловых галін і вялізны, у тры-чатыры метры адрэз грубага самаробнага палатна з надпісам: "Змоўклі песні твая" [16, с. 250].

Плённа выкарыстоўваецца пры вывучэнні біяграфіі краязнаўчы матэрыял, асабліва калі вывучаецца жыццёвы і творчы шлях пісьменніка-земляка. Краязнаўчы матэрыял можа быць невялікай часткай зместу ўрока і можа стаць асноваю ўсяго ўрока.

ВЫВУЧЭННЕ ТВОРАЎ МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ З УЛІКАМ ІХ РОДАВАЙ СПЕЦЫФІКІ (на матэрыяле лірыкі)

Пра тое, якое вялікае выхаваўчае значэнне для чалавека маюць творы паэзіі гавораць многія факты. Урокі паэзіі для многіх вялікіх людзей былі сапраўднай радасцю. Вядомы рускі пісьменнік У. Караленка ўспамінаў: "Часта я нават раніцою прачынаўся з адчуваннем нейкай радасці. А, гэта сёння ўрок літаратуры!" Любімым вершам Ю. Гагарына быў твор нашага Янкі Купалы "Хлопчык і лётчык". Можна з упэўненасцю сказаць, што гэты твор беларускай паэзіі аказаў не апошні ўплыў на лёс першага ў свеце касманаўта.

Пра вялікую жыццесцвярджальную сілу лірычнай паэзіі сказана ў творах многіх пісьменнікаў. Нагадаем эпізод з аповесці І. Шамякіна "Агонь і снег", калі воіны паміж баямі чытаюць вершы А. Блока.

Вось што піша ў сваім дзёніку Пятро Шапятовіч: "Вершы зачароўвалі. Яны то ўзнімалі нас, уды высока ў блакіт, дзе былі цішыня і спакой, то спускалі ў сутарэнне, у холад, сціскаючы сэрца смуткам. Яны прыносілі радасць, святло і адначасова страх... Як хвалююць іншыя вершы! Нараджаюць столькі думак, успамінаў! І мар, добрых, светлых мар, ад якіх праходзіць усякі сум і хочацца жыць, вельмі хочацца жыць!" [30, с. 266–267].

Разам з тым, як сведчыць практыка, далёка не ўсе школьнікі любяць і чытаюць паэзію, асабліва лірычныя творы.

Усім вядома, што дзеці, якія наведваюць дзіцячы сад, з вялікай ахвотай і задавальненнем па просьбе старэйшых "расказваюць" вершы. Але вось яны ўжо ў V класе, і карціна мяняецца. Знікае цікавасць да вершаваных твораў, якія ў гэтым узросце вельмі патрэбны дзецям. Менавіта ў V–VII класах з'яўляецца цікавасць да ўласнага ўнутранага свету – паэзія дапамагае адкрыць самога сябе. На думку метадыста З. Рэз, негатыўныя адносіны дзяцей сярэдняга школьнага ўзросту да паэзіі тлумачыцца тым, што "калі вучань становіцца падлеткам, дзіцячыя "вершыкі" здаюцца яму ўжо несур'ёзнымі, ён перарос іх, калі не рэальна, то хоць у